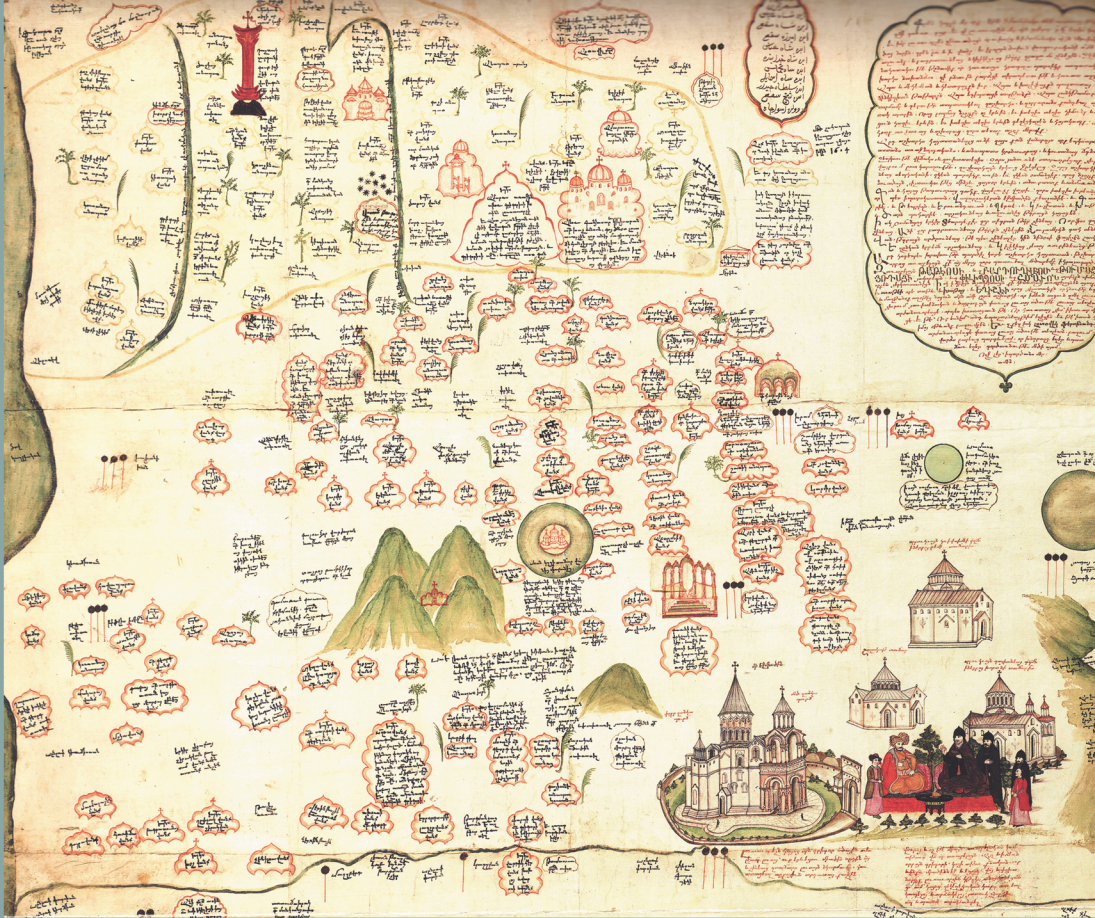

ՀԱՎԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

4

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES, RA
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY

PROCEEDINGS OF THE INSTITUTE
OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY
HAIA-4

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК, РА
ИНСТИТУТ АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ

ТРУДЫ ИНСТИТУТА
АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ
ХАИА-4

YEREVAN
IAE PUBLICATION 2021
ЕРЕВАН
ИЗДАТЕЛЬСТВО ИАЭ 2021

ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՀԱԽԱ - 4

ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ
ԵՒ
ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

4

***Տպագրվում է ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության
ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ***

***Published by decision of the Scientific Council of the Institute of
Archaeology and Ethnography, NAS RA***

Խմբագրական խորհուրդ

Պավել Ավետիսյան (գլխավոր խմբագիր), Լևոն Աբրահամյան, Ռուբեն Բադալյան,
Միհրան Գալստյան, Տորք Դալալյան, Ջուստո Թրախնա, Թեո վան Լինթ,
Լորի Խաչատուրեան, Թամար Հայրապետյան, Հարություն Մարության,
Համլետ Պետրոսյան, Գագիկ Սարգսյան, Ադամ Սմիթ, Պատրիկ Տոնապետեան,
Պիտեր Քաուի

Editorial Board

Pavel Avetisyan (editor-in-chief), Levon Abrahamyan, Ruben Badalyan, Peter Cowe,
Tork Dalalyan, Patrick Donabédian, Mihran Galstyan, Tamar Hayrapetyan,
Lori Khatchadourian, Theo van Lint, Harutyun Marutyan, Hamlet Petrosyan,
Gagik Sargsyan, Adam Smith, Giusto Traina

Համարի խմբագիրներ՝

Սուրեն Հոբոսյան, Հարություն Մարության,
Թամար Հայրապետյան, Տորք Դալալյան

Յ 720 Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի աշխատություններ – 4 /
ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտ. և ազգագր. ինստ.: – Եր., ՀԱԻ հրատ., 2021. – 272 էջ:

ՀԱԻԱ մատենաշարի հերթական՝ 4-րդ հատորն ընդգրկում է Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի և Երևանի պետական համալսարանի հետազոտողների գիտական հոդվածներ, որոնք գրվել են միջգիտակարգային, դաշտային և տեքստաբանական ուսումնասիրությունների հիման վրա, իսկ վերջին բաժնի հոդվածները նվիրված են բանագիտության և ազգագրության պատմությանը:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

I. ՄԻՋԳԻՏԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

7

Լևոն Աբրահամյան

Թամանյանի ժողտունը, առասպելաբանություն,
գաղափարախոսություն, ճարտարապետություն

8

Արսեն Բորոխյան

Կաթաբար-վիշապաքար, Երվանդ Լալայանից հարյուր տարի անց

20

Լիլիթ Միմոնյան

Արևելյան Հայաստանի սրբավայրերը 17-րդ դ. վերջին.
ըստ Երեմիա Քյոմյուրճյանի քարտեզի և Թովմա Վանանդեցու
«Բան չափեալ ՚ի սրբազան տեղիս աշխարհին հայոց»-ի

36

Տորո Դալայան

Նվագարանների առաջացումն ու գործառնությունը
ըստ Վարդան Այգեկցու և Հովհաննես Պլուզի հաղորդած ավանդազրույցի

48

II. ԴԱՇՏԱՅԻՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

61

Յակոբ Չոլաքեան

Անտիոքի հայաբնակ շրջաններու տոհմիկ նուագարանները

62

Հարություն Մարության

Արհեստագործական որոշ ավանդույթների վերափոխումը Տավուզում
(ըստ Իջևան և Դիլիջան քաղաքների նյութերի)

75

Արզամ Երանտյան

Հայոց տոհմաճառերի ազգագրական ուսումնասիրություն.
հիշողություն և սերունդների տեսողական խոսույթ

85

Հասմիկ Հարությունյան

Կաթը և կաթնամթերքը հայ ժողովրդական բժշկության մեջ

93

Անժելա Ամիրխանյան

Վայրի բույսերի թթուները Լոռիում և Տավուզում
(ըստ դաշտային ազգագրական նյութերի)

104

Գարեգին Գրիգորյան

Փոխօգնության տարրերը Տավուշի սահմանամերձ գյուղերում

114

Թորգոմ Աղանյան

Մշակութային ավանդույթների պահպանման և մշակութային էկոլոգիայի
խնդիրները ետադետյան Գյումրիում

123

Գոհար Սրեփանյան

Բացառապես կրծքով կերակրման վեցամսյակը՝ որպես
մոր և մանկան կյանքի անցումային փուլ

131

Յուլիա Ասրունյան

«Հայաստանում խաչքավորների պակաս չկա».
խաչքավորի ինստիտուտը ժամանակակից Հայաստանում 142

Լուսինե Ղոնջյան

Սևանի ավազանի բանահյուսական և ազգագրական մշակույթի
արդի վիճակը ըստ 2008–2015 թթ. դաշտային դիտարկումների 154

III. ՏԵՔՍԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

165

Միրանուշ Առաքելյան

Անեծքը և օրհնանքը Ստեփանոս Օրբելյանի
«Պատմություն նահանգին Միսական» երկում 166

Արմեն Շ. Մարգարյան

Թաղման ժողովրդական ծիսակարգային տարրերի
արտացոլումը հայկական անեկդոտներում 177

Մարինե Խենէյան

Աստծո միջամտության դրվագը հայ ժողովրդական հեքիաթների սյուժեներում 187

Դոար Меликян

Феминный аспект сказок цикла «Умная дочь крестьянина» 199

IV. ԲԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

209

Սերգեյ Վարդանյան

Կրոնափոխ համշենահայերի բարբառի և բանահյուսության
ուսումնասիրության պատմությունից 210

Թամար Հայրապետյան

Հովսեփ Օրբելու բանահավաքչական և բանագիտական գործունեությունը 229

Վարդիթեր Մադաթյան

«Ազգ» հասկացությունը հանրային մարմինների շարքում.
«ազգի», ազգակցական կապերի դրսևորումներ Տավուշում (19–20-րդ դդ.) 241

ԱՂՅՈՒՄԱԿՆԵՐ

257

ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

265

ՀԱՊԻՏՈՒԹՅԱՆ
ԵՒ
ԱԶԳԱՅԻՆԹՅԱՆ
ԻՆՏԵՐՆԱԿԱՆ
ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
4

I

ՄԻՋԳԻՏԱԿԱՐԳԱՅԻՆ
ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Լևոն Արթուրյան

ՀՀ ԳԱԱ թղթակից-անդամ
ՀԱԻ

ԹԱՄԱՆՅԱՆԻ ԺՈՂՏՈՒՆԸ. ԱՌԱՄՊԵԼԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, ԳԱՂԱՓԱՐԱՆՈՍՈՒԹՅՈՒՆ, ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

Թամանյանի Ժողտան՝ ապագա Օպերայի և բալետի թատրոնի շինության օրինակով հողվածում ցույց են տրվում ճարտարապետի պատկերացումները տարածքի և դրա պատմամշակութային արմատների միաստիկ աղերսների մասին: Թամանյանի Ժողտունը, ինչպես և իր ընդդիմախոսների՝ երիտասարդ պրոլետար ճարտարապետների կոնստրուկտիվիստական պատկերացումները դիտարկվում են Վլադիմիր Պապենիի առաջարկած «Մշակույթ Մեկ» և «Մշակույթ Երկու» մոդելների շրջանակում: Բացահայտվում է Թամանյանի ստեղծած յուրահատուկ «Մշակույթ Երկուս»-ը, որը միավորում է կլասիցիզմը և միջնադարյան հայկական ճարտարապետությունը: Ցույց է տրվում նաև Թամանյանի երևակայած տաճարի բազմաշերտ առասպելաբանական և արխետիպային համատեքստը:

Հիմնաքաներ՝ Թամանյան, Ժողտուն, կոնստրուկտիվիզմ, Մշակույթ Մեկ, Մշակույթ Երկու, ստալինյան ճարտարապետություն, ազգային ճարտարապետություն, տոնական շքերթ:

Յղացման նախապատմություն

Ալեքսանդր Թամանյանի Ժողովրդական տունը՝ *Ժողտունը*, որն այսօր կերպարավորվել է Օպերայի և բալետի թատրոնի տեսքով, չափազանց խոսուն օրինակ է ճարտարապետական շինության՝ ոչ միայն բուն ճարտարապետական, այլև գաղափարախոսական և, ինչն ավելի հազվադեպ է, նաև առասպելաբանական համատեքստերի ուսումնասիրման համար:

Առհասարակ, Օպերայի և բալետի թատրոնը Թամանյանի ամենաառեղծվածային շինությունն է: Այն մարմնավորում է ճարտարապետի պատկերացումները տարածքի և դրա պատմամշակութային արմատների *միաստիկ* աղերսների մասին: Թամանյանը համոզված էր, որ այնտեղ, ուր ինքը մտադիր է իրագործել իր վիթխարի հղացումը, երկու հազար տարի առաջ գործել է երգի՝ Վահեվախյան հեթանոսական տաճար: Այս համոզմունքը նա հայտնել էր Մարտիրոս Սարյանին, երբ նոր էր սկսում իրագործել *Ժողտան*՝ ապագա թատրոնի կառուցումը: Այդ մասին իմանում ենք վիպագիր Հայկ Խաչատրյանից, ում համար Սարյանը վերարտադրել էր նշված գրույցը: Ընդ որում, Սարյանն, իբրև թե, թերահավատությամբ է ընդունել Թամանյանի միտքը՝ առանձնապես այն պատճառով, որ ճարտարապետը մտադրվում էր քանդել նույն տարածքում գտնվող միջնադարյան Գեթսեմանի մատուռը¹, բայց 1963-ին, երբ վիպագրին պատմում

1 Գեթսեմանի մատուռը տեղակայված էր հենց այսօրվա Օպերայի և բալետի թատրոնի

էր իրենց գրույցի մասին, արդեն համոզված էր, որ Թամանյանն այն ժամանակ «կատակ չէր անում»²: Երևի Թամանյանի՝ դարեր թափանցող այդ տեսիլքն է ոգեշնչել վիպագրին իր «Արտավազդ» վեպի գլուխներից մեկի գործողությունները ծավալելու հենց այդ երևակայական Վահեվահյան տաճարում³:

Մեզ համար հետաքրքիր է, որ Թամանյանը երգի տաճարը, որն ուղղակիորեն աղերսվում էր իր նախատեսած Օպերայի թատրոնին, պատկերացնում էր որպես Վահեվահյան՝ նվիրված ռազմի աստված Վահագնին և, ինչպես իր կողմից ավելացնում է Հայկ Խաչատրյանը, Վահագնի տարփածու սիրո դիցուհի Աստղիկին: Այսինքն՝ երգի տաճարն առնչվում էր նաև սիրո և ռազմի գործառույթներին, ինչը կարծես թե պարտադիր չպետք է լիներ երգի ապագա տաճարի համար: Մենք դեռ կվերադառնանք Թամանյանի երևակայած տաճարի այդ «հավելյալ» հատկանիշներին:

Հնագիտական նախաշերտեր

Պարզ չէ, թե որտեղից էր գալիս ճարտարապետի համոզմունքը Վահեվահյան տաճարի վերաբերյալ⁴: Համենայն դեպս, մինչ օրս այդ իրողությունը հաստատող որևէ հավաստի վկայություն չկա: Շենքի հիմքերը փորելիս՝ ի հայտ եկավ մ.թ. 1-ին կամ 2-րդ դարերի կարասային թաղում⁵, կան նաև չվավերացված և չստուգված տվյալներ նույն ժամանակաշրջանին վերաբերող դրամների և արձանիկների մասին, որոնք իբրև թե հայտնաբերել էին շինարարական աշխատանքներ իրականացնողները:

Զարմանալի է, որ Թամանյանը 1930-ին չփորձեց ստուգել իր համոզմունքը՝ շենքի հիմքի համար փոքր փորելու ժամանակ հնագիտական հետազոտական աշխատանքներ իրականացնելու միջոցով, թեև այդ տարիներին (1923–1933 թթ.) ղեկավարում էր Հնությունների պահպանության պետական կոմիտեն: Հետազոտվել է միայն մեկ պատահական գտածո՝ վերոհիշյալ կարասային թաղումը: Տարածքի համակարգային հետազոտման մասին հազիվ թե կարող էր խոսք լինել, քանի որ հողային աշխատանքները հեշտացնելու համար Թամանյանն անգամ պայթեցումների էր դիմում⁶:

Համոզմունքն, ըստ երևույթին, այնքան խորն էր, որ Թամանյանը քանդում է 12–13-րդ դդ. կառուցված Գեթսեմանի մատուռը⁷: Ճիշտ է, այն՝ անշուք

տեղում [տե՛ս Ղաֆադարյան 1975, 45]:

2 Տե՛ս Խաչատրյան 1975, 270–271, ծան. 76:

3 Տե՛ս Խաչատրյան 1975, 77 և հաջորդ էջերը:

4 Թամանյանի այդ համոզմունքի մասին գիտեին նաև ճարտարապետի ընտանիքում, ինչպես 1988 թ. ինձ ասաց նրա թոռը՝ Ալեքսանդր Թամանյան-կրտսերը:

5 Ղաֆադարյան 1975, 16:

6 Տե՛ս Թամանյան 2000, 529 (№ 379): Ի դեպ, 2008 թ. Օպերայի և բալետի թատրոնի հրապարակի ողջ տարածքը փորվեց՝ ստորգետնյա ավտոկայան կառուցելու նպատակով. շինարարական աշխատանքներն այս անգամ էլ կատարվեցին առանց հնագիտական հսկողության:

7 Թամանյան 2000, 502 (№ 375.1):

ձևով վերակառուցվել էր 1679 թ. ավերիչ երկրաշարժից հետո⁸, բայց Թամանյանը կարծես թե գեղագիտական կամ հակակրոնական նպատակներ չէր հետապնդում: Առաջին հայացքից՝ Թամանյանի այդ եկեղեցավեր գործողության մեջ նկատվում է եկեղեցիների դեմ ընդհանուր խորհրդային արշավը: Սակայն, ելնելով Երևանի տարածքում կրոնական շինությունների հանդեպ նրա ընդհանուր մոտեցումից⁹, կարելի է ասել, որ Թամանյանն ընդհանրապես հակված չէր վերացնելու եկեղեցական կառույցները (եթե, իհարկե, դրանք չէին խանգարում Երևանի իր տեսլականին):

Ինչպես և Գեթսեմանիի դեպքում՝ «Մոսկվա» կինոթատրոնի տեղում գտնվող Պողոս-Պետրոս եկեղեցու քանդման ժամանակ՝ 1931-ին, նույնպես չեն ձեռնարկվել հնագիտական հետազոտական աշխատանքներ և վերահսկողություն¹⁰, չնայած որ Պողոս-Պետրոսի տակից հարուստ հնագիտական նյութեր էին դուրս գալիս և անփութորեն ոչնչացվում աշխատանքների ժամանակ. հնագետ Աշխարհբեկ Քալանթարն իրավացիորեն ենթադրում է, որ դրանք վաղ՝ հավանաբար Վանի թագավորության ժամանակաշրջանի տաճարային շինության հետքեր են¹¹:

Թամանյանն, ի դեպ, Պողոս-Պետրոս եկեղեցին անփութ քանդելու մասին տեղեկությունը ստանալուն պես՝ արագ արձագանքում է, բայց նորից հարց է ծագում, թե ինչու նրա երևակայած տաճարից ոչ շատ հեռու գտնվող վայրը նրան կարծես զուտ պաշտոնական պարտականությունների համատեքստում էր միայն հետաքրքրում: Դեռ կվերադառնանք կոնկրետ անցյալի հանդեպ Թամանյանի այդ «անտարբերությանը», երբ անդրադառնանք դեպի երևակայական, վերացական անցյալը նրա ետադարձ հայացքին:

Գաղափարախոսական «մեղադրանքներ»

Թամանյանը անցյալը մանրակրկիտ հնագիտական և ճարտարապետական տվյալների հիման վրա վերակառուցելուց ավելի գերադասում էր ոճավորված ստեղծագործությունը: Նրա նպատակն էր նոր՝ խորհրդային երգի և պարի տաճարը կառուցել իր ենթադրած հեթանոսական նախատիպ տաճարին համահունչ տեսքով և ճիշտ նույն տեղում: Այնպես որ, կարելի է ասել՝ Գեթսեմանի մատուռի «բախտը չբերեց», որ գտնվում էր այդ վայրում (միգրցե հենց այդ պատճառով էլ գտնվում էր այդտեղ. հիշենք Պողոս-Պետրոսի ոչ թե երևակայական, այլ իրական՝ թեպետ և չբացահայտված վաղնջական նախորդներին):

Կարող է տպավորություն ստեղծվել, թե Թամանյանը նախապատվությունը տվել է հեթանոսական, ոչ թե քրիստոնեական ժամանակների ճարտարապետությանն ու իրողություններին, մինչդեռ իրեն մեղադրում էին, որ ոչ թե

8 Ղաֆադարյան 1975, 45–46:

9 Տեն, օրինակ՝ Марутян 2014, 69:

10 Հնությունների պահպանության կոմիտեն Պողոս-Պետրոս եկեղեցին քանդելուց առաջ նույնիսկ չի չափազրել այն [Ղաֆադարյան 1975, 33, ծան. 2]:

11 Քալանթար Ա., Երևանը՝ հնագույն քաղաք // «Խորհրդային Հայաստան», 1933, №232 [ըստ՝ Քալանթար 2007, 274]:

քաղաքացիական շինարարությամբ է զբաղվում, այլ՝ եկեղեցաշինությամբ¹², այդ թվում և Օպերայի շենքի կապակցությամբ: Ի դեպ, Օպերայի շենքում, իրոք, նկատվում են Զվարթնոց տաճարի հետ մի շարք ակնհայտ մանրամասներ և կառուցվածքային նմանություններ: Այսօր այդ նմանությունը բազմիցս քննարկվում է թե՛ մասնագիտական և թե՛ լրագրական հրապարակումներում: Թամանյանն ինքն էլ չէր թաքցնում *Ժողության* ճարտարապետական աղերսները Զվարթնոցի հետ¹³, իսկ պաշտոնական եզրակացություններում ուղղակիորեն նշվում էր հայկական ազգային՝ եկեղեցական կառույցների հետ *Ժողության* արտաքին տեսքի նմանությունը¹⁴:

Թեև եկեղեցաշինության մեղադրանքն, անշուշտ, վերաբերում է գաղափարախոսությանը՝ մեր հոգվածի վերնագրի երկրորդ բաղադրիչին, այդուհանդերձ այստեղ դրան հատուկ չենք անդրադառնա: Թամանյանի ընդդիմախոսները՝ երիտասարդ պրոլետարական ճարտարապետները, նրան մեղադրում էին այդ ժամանակների համար ոչ-պակաս ծանր գաղափարախոսական սխալ գործելու մեջ՝ *Ժողովունը* հայտարարվում էր ժամանակավրեպ՝ *պրոլետարիատի* արդի պահանջներին չհամապատասխանող:

«Ժողովրդական» ընկալման տարրնթերցումները

Այս հակադրությունը և, առհասարակ, Թամանյանի ստեղծագործությունն ու ժառանգությունը լավ հասկանալու համար՝ հարկ է նրա, ինչպես և իր հակառակորդների ստեղծագործությունն ու գործունեությունը դիտարկել ընդհանուր խորհրդայինի և մասնավորապես՝ հայաստանյան խորհրդայինի համատեքստում: Չնայած այն հանգամանքին, որ Թամանյանը 1919-ին Ռուսաստանից գալիս է Հայաստան արդեն ակադեմիկոսի կոչումով և իր ուրույն *կլասիցիստ*ական ոճով, որն անդադար քննադատում էին ընդդիմախոսները, այնուամենայնիվ նա իր դարաշրջանի մարդ էր, ով զգում էր ժամանակի պահանջները և անգամ, ինչպես կտեսնենք, մեկ քայլ առաջ էր ընդհանուր խորհրդային միտումներից: Փորձենք դա ցույց տալ նրա՝ Օպերայի և բալետի թատրոնի շենքի՝ հեթանոսական երգի և պարի տաճարի նորովի արտահայտման օրինակով:

Թամանյանն Օպերայի և բալետի թատրոնի շենքը տեսնում էր Ժողովրդական տան կերպարով, որի անվանումն իսկ ցույց է տալիս այդ նոր «տաճարի» մասին ճարտարապետի պատկերացումը: Հատկանշական է, որ նրա նախագծի հակառակորդները՝ երիտասարդ պրոլետարական ճարտարապետները, քննադատում էին հատկապես «Ժողովրդական» անվանումը¹⁵: «Ժողովրդական» եզրույթը նրանք հասկանում էին բանվորական՝ *պրոլետար* համատեքս-

12 Դրա մասին տե՛ս, օրինակ, Ս. Գեյստի 1934-ի ակնարկում վերադառնալով՝ «*Չուսայթափվեք, ես ձեզ համար պայքարելու եմ մինչև վերջ...*» [հմմտ. Երզնկյան 2012, 44–46, 236–237]:

13 Օրինակ՝ նա ապագա Ժողովունը պատկերացնում էր որպես Զվարթնոցի և Կոլիզեոմի համաձուլում. այս մասին տե՛ս Մարկ Գրիգորյանի՝ շուտով հրատարակվելիք հուշերում (շնորհակալություն եմ հայտնում Մարկ Գրիգորյան-կրտսերին՝ այս տեղեկությունը տրամադրելու համար):

14 Թամանյան 2000, 462–463 (№ 358), հմմտ. նաև 448–450 (№ 349):

15 Микаэлян 2016.

տում: Մինչդեռ Թամանյանն իր ժողովրդական տունը նախատեսում էր ավելի լայն առումով՝ «ժողովրդի» համար՝ առանց դասակարգային տարբերակման:

Ժողովունը պիտի բաղկացած լիներ երկու մասից՝ ձմեռային (փակ) և ամառային (բաց), որոնք պիտի ունենային ընդհանուր բեմահարթակ և առանձնանային կամ միանային միջնորմով՝ երկաթե բարձացող վարագույրով¹⁶: Կամերային տիպի ներկայացումները (օպերա, բալետ ևն) տեղի էին ունենալու փակ տարածքում՝ ներկայիս օպերայի և բալետի դահլիճում, իսկ զանգվածային տոնախմբությունների ժամանակ միջնորմը բարձրանալու էր (դրա *կոնսյուրուկի*ով հետքերից է՝ այսօրվա շենքի աջքի ընկնող զանգվածեղ և բարձր վերնամասը), և երկու տարածքները միանալու էին (նախատեսված էին նաև շարժական *պարպեր* և այլ անսովոր լուծումներ, որոնք արդեն իսկ քննադատում էին վերադաս մարմինները՝ կոնստրուկտիվ և ֆինանսական տեսանկյունից¹⁷):

Պրոլետարական ճարտարապետների՝ Ժողտան քննադատությունը ոչ միայն պատկերացում է տալիս, թե ինչ գաղափարախոսական մթնոլորտում էր իրականացվում Թամանյանի երևակայած Երևանը, այլև քննադատության տեքստից բացահայտվում են մի քանի կարևոր՝ ժամանակին հատուկ իրողություններ, առանց որոնց՝ Թամանյան-ստեղծագործողին և նրա ստեղծած շենքն ու հրապարակը դժվար կլիներ հասկանալ: Հատկանշական է, որ ընդդիմախոսները ժողովրդական *լոռին* հակադրում են ժողովրդի (*պրոլետարիատի*) նոր *ատոյան*:

Մի կողմ թողնելով նամակում բերված ճարտարապետական անհամաձայնություններն ու քննադատությունը, որոնք ուղղված էին Ժողտան էկլեկտիկ և ազգային ոճով լուծման դեմ¹⁸, շեշտենք այն մեղադրանքը, թե Թամանյանի Ժողտունն իբր գալիս է *անցյալից*, մինչդեռ պրոլետարական ճարտարապետների մշակույթի դարբնոցները, որոնք առաջարկվում էին կառուցել Ժողտան փոխարեն, միտված էին լինելու *ապագային*: Պրոլետարական ճարտարապետների՝ ապագայամետ ուղղվածությունը պայմանավորված էր իրենց հեղափոխական դիրքորոշմամբ, որը չէր ճանաչում անցյալը, հակված էր ոչնչացնելու այն՝ հանուն ապագայի կառուցման: Արվեստագիտական դաշտում հեղափոխական այս մոտեցումն առանձնապես հարազատ էր *ֆուրորիստ*ներին, ինչը երևում է հենց իրենց «ապագամետ» անվանումից: Եւ ուստի զարմանալի չէ, որ Թամանյանին ընդդիմադիր պրոլետարական ճարտարապետներից ոմանք, օրինակ՝ Միքայել Մազմանյանը և Կարո Հալաբյանը, հարում էին *ֆուրորիստ*ական ուղղությանը¹⁹:

16 Նման վարագույրի առավելությունների և թերությունների մասին տե՛ս Թամանյան 2000, 468 (№ 360.10), 472 (№ 361.1):

17 Թամանյան 2000, 486–90 (№ 365):

18 Տե՛ս Микаэлян 2016:

19 Հմմտ. Պրլտեան 2009, գլ. Ժ:

«Մշակույթ մեկ» և «Մշակույթ երկու»

Պրոլետարական ճարտարապետների ստեղծագործական գործունեությունը ծավալվում էր գաղափարախոսական մի շրջանակում, որը Վլադիմիր Պապենինն պայմանականորեն անվանում է «Մշակույթ Մեկ»²⁰: Այդ մշակույթին բնորոշ է հենց հեղափոխական՝ անցյալը հերքող սկզբունքը, մյուս կարևոր բնորոշիչը նույնպես հեղափոխական ծագում ունի. դա *էգալիտարության*՝ հավասարարության սկզբունքն է: Այս երկու գլխավոր սկզբունքներն են պայմանավորում Մշակույթ Մեկի ճարտարապետական արտահայտությունները՝ տարածվածությունը՝ տարածվելու ունակությունը, հորիզոնականությունը և հավասարապաշտությունը: Նամակում նշված «պրոլետարական մշակույթի դարբնոցներն», իրոք, ետհեղափոխական 1920-ականներին ստեղծվում էին ամենուրեք Խորհրդային Միությունում:

Ուշագրավ է, որ Ժողտունը նույնպես կրում էր Մշակույթ Մեկի հատկանիշները՝ սակայն տոնի, այլ ոչ թե առօրյայի պարագայում, և շինության հորիզոնական կտրվածքում: Կարելի է ասել, որ թամանյանական Մշակույթ Մեկը իրականանալու էր բախտինյան տիպի համաժողովրդական տոնում²¹: Չիրականացված կոնստրուկտիվ՝ Մշակույթ Մեկին բնորոշ լուծումները լրացվում են նաև այլ կոնստրուկտիվ մտահղացումներով և հնարքներով, որոնց անդրադարձել եմ մեկ ուրիշ առիթով²²: Սակայն ուղղաձիգ կտրվածքում՝ նույն շինությունը ներկայացնում էր լրիվ այլ՝ հակառակ միտում, որը Պապենինն անվանում է Մշակույթ Երկու:

1930-ականների սկզբին *էգալիտար* Մշակույթ Մեկին փոխարինելու է գալիս *հիերարխիկ* Մշակույթ Երկուրը: Դա չի նշանակում, թե նախորդ շրջանի *էգալիտար* գաղափարախոսությունը, որն ուներ հստակ հեղափոխական հենք, վերանայվում է. չէ՞ որ այդ սկզբունքով էր պատկերացվում կոմունիստական ապագան: Մշակույթ Մեկի իդեալն ուղղակի տեղաշարժվում է դեպի անորոշ ապագա²³: Մշակույթ Երկուն, ի հակադրություն Մշակույթ Մեկի հորիզոնականության, համաչափության, ընդարձակման ունակության ու ընդհանրապես՝ շարժունակության, իրեն դրսևորում է որպես ուղղաձիգ, հիերարխիկ, կարծրացած և անշարժ²⁴:

Գաղափարախոսական և գեղագիտական այս նոր միտումի հաղթանակը նախկինի հանդեպ լավ երևում է 1931-ին հայտարարված՝ Մոսկվայում կառուցվելիք Խորհուրդների պալատի՝ շուրջ 160 նախագծերի տարապատկերում և Բ.Իռֆանի հաղթած նախագծում, որը նախատեսում էր *մոնումենտալ* շինություն՝ պսակված Լենինի հսկայական արձանով:

20 Паперный 2006, 407.

21 Հմմտ. Бахтин 1965:

22 Արրահանյան 2016:

23 Паперный 2006, 146:

24 Паперный 2006, 41–142:

Ի տարբերություն Մշակույթ Մեկի, որը հեղափոխական սկզբունքով ժխտում է անցյալը՝ Մշակույթ Երկուսին հատուկ է հայացքը դեպի անցյալ։ Դա նույնպես լավ երևում է Խորհուրդների պալատի մրցույթին ներկայացված նախագծերի տարապատկերից²⁵։ Բայց եթե ստալինյան Մշակույթ Երկուսը հայացք էր դեպի վերացական՝ կայսերական տիպի անցյալը, ապա Թամանյանի հայացքը դեպի անցյալ միավորում էր կլասիցիզմը և միջնադարյան հայկական ճարտարապետությունը։

Ժողովունս ի ցույց է դնում հայաստանյան՝ թամանյանական Մշակույթ Երկուսի թե՛ նմանությունը և թե՛ հիմնովին տարբերությունը ստալինյան Մշակույթ Երկուսից։ Եւ, ինչն առանձնապես կարևոր է, Թամանյանի Մշակույթ Երկուսը ձևավորվում է 1920-ականների վերջին՝ նախքան ստալինյան Մշակույթ Երկուսի ծնունդը։ Մինչդեռ, հաճախ Թամանյանի և իր հետևորդների ճարտարապետության վերաբերյալ կարելի է լսել «ստալինյան» որակավորումը։ Ճիշտ է, 1934-ին՝ Թամանյանի վերջին նախագիծ-էսքիզը լիովին հետևում է ստալինյան Խորհուրդների Պալատին՝ նույն տրամաբանությամբ պսակվելով Լենինի հսկա արձանով²⁶, սակայն այդ նախագիծը չի իրականացվում, ու Օպերայի և բալետի թատրոնի կառուցումն ավարտվում է՝ արդեն առանց ճարտարապետի, տիպիկ թամանյանական Մշակույթ Երկուսի ձևով։

Առասպելաբանական սխեմաներ

Վերջապես, վերադառնալով վերնագրում ամրագրած *առասպելաբանականին*։ Մենք դեռ ոչինչ չենք ասել Թամանյանի երևակայած տաճարի «վահեվահյան» որոշչի մասին։ Թե՛ *Ժողպանը*, թե՛ նրա խմբագրված ներկայիս տարբերակին կարծես հատուկ չէ Վահագն աստծո որևիցե հատկանիշ։ Ճիշտ է, 1934թ. Մոսկվայի Խորհուրդների պալատին հարող տարբերակում կարելի է տեսնել Վիշապաքաղի աղերսներ, եթե օգտվենք Պալատի հաղթած նախագծի մասին Ֆ.Լ. Ռայտի դիպուկ դիտարկումից, թե այն ավելի կսազեր վիշապասպան Սուրբ Գևորգի ժամանակակից դրսևորմանը²⁷։ Բարեբախտաբար, Ժողտան այդ վերջին տարբերակը միայն ժամանակավոր արտաքին ազդեցություն էր, որը շտկվեց հետագայում։ Սակայն, կարծում եմ, որ Թամանյանի «տաճարն», այնուամենայնիվ, ունի վիշապաքաղային աղերսներ՝ միայն թե շատ խորքային առասպելաբանական մակարդակում։

Դա կապ ունի շինարարական գոհի հետ. ցանկացած տուն, առանձնապես տաճար, բարձրանում էր շինարարական գոհից²⁸, ինչպես որ Վեդաների առաջին գոհ Պուրուշայի մարմնից ծավալվում է Տիեզերքը [Ռիզվեդա, X. 90]²⁹։

25 Хан-Магомедов 2016.

26 Խորհուրդների Պալատի տեսքով Ժողտան ձևափոխման գաղափարը պատկանում էր, ըստ երևույթին, Ս.Տեր-Գաբրիելյանին [տե՛ս Մագմանյան 1960, 179–185]։

27 Паперный 2006, 35.

28 Байбурин 1983, 60–61, 187.

29 Տարբեր ժողովուրդների մեջ նույն տիեզերածին մոտիվի մասին տե՛ս Мелетинский 1976, 202–204։

Կարելի է ցույց տալ, որ այդ մոդելը սկիզբ է առնում արխաիկ մենամարտի մոտիվի զարգացումներից³⁰: Ամպրոպային աստվածը սպանում է իր վիշապակերպ հակառակորդին³¹, որի մարմնից (հետագայում զոհաբերածի մարմնից) որևիցե ուղղաձիգ կառույց է աճում (հիշենք Գրիգոր Լուսավորչի տեսիլքը երկնային տաճարի մասին³²): Նման աճի սխեման ընդհանրապես սնում է ուղղաձիգի սկզբի մասին պատումները³³:

Թամանյանի զվարթոցատիպ տաճարի, ինչպես և Մշակույթ Երկուսի ցանկացած, առանձնապես՝ արխաիկ շինության ուղղաձիգությունը, կարծում եմ, պետք է որ կապ ունենա վերը համառոտ ուրվագծված առասպելաբանական սխեմայի հետ: Այս առումով, Ռայտի նշած դիտողությունը Խորհուրդների պալատի մասին, բացի սրամիտ *վիզուալ* համադրումից, ստանում է նաև առասպելաբանական համատեքստ, եթե հիշենք, որ պալատը, որպես նոր գաղափարախոսության (կրոնի) մարմնավորում՝ իր ստեղծողի արձանը գազաթին, քանդում, ոչնչացնում է իր «հրեշային» հակառակորդ քրիստոնեական եկեղեցին, որի Քրիստոս Փրկիչ անունը փաստորեն ցույց է տալիս գազաթի «աստծո» իսկական հակառակորդին:

Նորից հիշենք Գրիգոր Լուսավորչի տեսիլքը՝ այս անգամ այն դրվագը, որտեղ ամպրոպային աստծո կերպարով Քրիստոսը ոսկե մեծ կռանով (ամպրոպային աստծո տիպիկ զենքով) հարվածում է դժոխքի մեհյանին և նրա հրեշ տիրոջը, մշակութաբանական-հնագիտական մեկնաբանությամբ՝ քանդում, ոչնչացնում է հեթանոսական սրբավայրը, որի տեղը բարձրանում-կառուցվում է Էջմիածնի Մայր տաճարը³⁴:

Թամանյանն, ինչպես տեսանք, Գեթսեմանի մատուռի և ընդհանրապես քրիստոնեության դեմ չէր պայքարում, բայց իր կառուցած թատրոնի նախակարապետ Վահեվախյան տաճարն արդեն իր «տիրոջ» Վիշապաքաղ անվամբ հուշում է, թե ինչ պայքարի և հաղթանակի հետ պետք է որ առնչություն ունենար: Հետաքրքիր է, որ խորհրդային 1930-ականներին, երբ կրոնականը և միստիկ առասպելաբանականը չէին կարող հանդես գալ ուղիղ տեքստով, ի հայտ էին գալիս երգիծական կամ զուտ հումորիստական ձևով՝ երբեմն (եթե ոչ մեծ մասամբ) հեղինակից իսկ չգիտակցված: Այսպես, Վահրամ Ալազանը Թամանյանի Ժողտան մասին 1932-ին գրել էր հետևյալ բանաստեղծությունը.

*Յերկներ յերկիր (ոչ յերկինք),
Յերկներ քաղաքն Յերևան...
Ընդ յերկունքի՝ դրամ ու թիվ յելաներ,
Ընդ յերկունքի նախահաշիվ յելաներ,*

30 Абрамян, Демирханян 1985.

31 Այս տարածված պոմեի մասին տե՛ս Иванов, Топоров 1975, 51–76:

32 Ագաթանգեղոս 1983, 414–417 (§ 735–738):

33 Արրահամյան 2001; Абрамян 2015.

34 Արրահամյան 2001:

Ընդ յերկունքի՝ խոսարում անթիվ յելաներ,
 Գիշեր ու փիվ յելաներ:
 Ընդ յերկունքի՝ Ժողպուն բնավ յելաներ³⁵:

Ալազանը բնավ չէր կարող իմանալ իր՝ Վահագնի երգի *պարողիայի ար-
 խետրիպային* համատեքստը, երբ արխաիկ տիեզերածնական այս հիմնում չեզո-
 քացնում էր երկնքի դերը (երևի աթեիստական նկատառումներով): Նա, փաստո-
 րեն, հիմնի արխետիպային սխեման (երկինքն ու երկիրը միանում են ուղղաձիգ
 կառույցով, այստեղ՝ եղեգնով) մոտեցնում է մեկ այլ տիպի (ուղղաձիգ կառույցը
 բարձրանում է վիշապի սպանության հետևանքով), որին հարում է Վահագնի
 անվան «վիշապասպան» ստուգաբանությունը և Վիշապաքաղ մակդիրը³⁶:

Այսպիսով, երևակայված տաճարի *Վահեվահյան* որակումն ունի բազ-
 մաշերտ առասպելաբանական-արխետիպային համատեքստ, որի մասին Թա-
 մանյանը եթե չուներ էլ հստակ պատկերացում, ապա ուներ որոշակի կանխա-
 զգացում: Միգուցե իր ստեղծած տաճարի *վահեվահյան* հատկությունները դեռ
 կդրսևորվեն ապագայում՝ անսպասելի ձևով, ինչպես որ դրսևորվեցին տաճա-
 րի «երգի և սիրո» հատկությունները³⁷:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Սկզբնաղբյուրներ

ԱԳԱԹԱՆԳԵՂՈՍ 1983

Ազգաթանգեղոս, Հայոց պատմություն (աշխատասիրությամբ Ա. Ն. Տեր-Ղևոնդյա-
 նի), Երևան, ԵՊՀ հրատ., 1983:

Ուսումնասիրություններ

ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ 1990ա

Աբրահամյան Լ. Հ., Քառսը և կոսմոսը ժողովրդական ելույթների կառուցվածքում.
 Ղարաբաղյան շարժումը ազգագրագետի հայացքով // Մշակույթ, 1990, № 2–3,
 14–21:

ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ 1990բ

Աբրահամյան Լ. Հ., Ծեսը, նախաթատրոնը և Թատերական հրապարակը // Բեմ,
 1990, № 1, 7–19:

ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ 2001

Աբրահամյան Լ. Հ., Զոհի մարմնից աճող երկնային տաճարը. Գրիգոր Լուսավորչի
 տեսիլքը ազգաբանական տեսանկյունից // Հայոց սրբերը և սրբավայրերը. ակունք-
 ները, տիպերը, պաշտամունքը (խմբ. Ս. Բ. Հարությունյան, Ա. Ա. Քալանթարյան),
 Երևան, «Հայաստան», 2001, 361–367:

ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ 2016

Աբրահամյան Լ. Հ., Ազգային և ստալինյանի միջև. Թամանյանի Երևանը մշա-
 կութաբանի տեսակետից // Գիտական հոդվածների ժողովածու, Երևան, Երևան
 քաղաքի պատմության թանգարան, 2016, 5–11:

35 Վահրամ Ալազան, «Պարողիա» [տե՛ս Երզնկյան 2012, 117]:

36 Абрамян 2015, 122–123:

37 Այս մասին տե՛ս Աբրահամյան 1990ա; 1990բ:

ԵՐԶՆԿՅԱՆ 2012

Երզնյան Ա. Լ., Արամայիս Երզնյան. դեմք՝ լեզենդ (2-րդ հրատ.), Երևան, «Ոսկան Երևանցի», 2012:

ԹԱՄԱՆՅԱՆ 2000

Թամանյան Ա. Հ., Փաստաթղթերի և նյութերի ժողովածու, Երևան, «Գիտություն», 2000:

ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ 1975

Խաչատրյան Հ. Հ., Արտավազդ, Երևան, «Հայաստան», 1975, 284 էջ:

ՂԱՖԱԴՐԱՅԱՆ 1975

Ղաֆադարյան Կ. Գ., Երևան. միջնադարյան հուշարձանները և վիմական արձանագրությունները, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1975, 252 էջ:

ՄԱՋՄԱՆՅԱՆ 1960

Մազմանյան Մ. Դ., Մեծ արվեստագետը // Ալեքսանդր Թամանյան: Հոդվածներ, փաստաթղթեր, ժամանակակիցները նրա մասին (խմբ. Հ. Ս. Մազմանյան, Մ. Դ. Մազմանյան), Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1960, 179–185:

ՊԸԼՏԵԱՆ 2009

Պըլտեան Գ. Յ., Հայկական ֆուտուրիզմ, Երևան, «Սարգիս Խաչենց», 2009:

ՔԱԼԱՆԹԱՐ 2007

Քալանթար Ա. Ա., Հայաստան. քարե դարից միջնադար // Երկերի ժողովածու, ՀՀ ԳԱԱ ՀԱԻ, Գիտական ժառանգություն-4, Երևան, «Գիտություն», 2007, 273–279:

АБРАМЯН 2015

Абрамян Л. А., Архетип вертикали и каменные вишапы // Վիշապ քարակոթողները (խմբ. Ա. Ե. Պետրոսյան, Ա. Ա. Բորիսյան), ՀՀ ԳԱԱ ՀԱԻ, Երևան, «Գիտություն», 2015, 121–135:

АБРАМЯН, ДЕМИРХАНИЯН 1985

Абрамян Л. А., Демирханян А. Р., Мифологема близнецов и мировое дерево // Պատմա-բանասիրական հանդես, 1985, № 4 (111), 66–84:

БАЙБУРИН 1983

Байбурин А. К., Жилище в обрядах и представлениях восточных славян, Ленинград, «Наука», 1983.

БАХТИН 1965

Бахтин М. М., Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса, Москва, «Художественная литература», 1965.

ИВАНОВ, ТОПОРОВ 1975

Иванов В. В., Топоров В. Н., Инвариант и трансформации в мифологических и фольклорных текстах // Типологические исследования по фольклору, Москва, «Наука», 1975, 44–76.

МЕЛЕТинский 1967

Мелетинский Е. М., Поэтика мифа, Москва, «Наука», 1976.

МАРУТЯН 2014

Марутян А. Т., Из истории сохранения и застройки исторического центра Еревана (XIX–начало XXI века // Պատմամշակութային ժառանգություն, Գիտատեղեկատվական հոդվածների ժողովածու, պրակ 1, Երևան, «Պատմամշակութային արգելոց-թանգարանների և պատմական միջավայրի պահպանության ծառայություն» ՊՈԱԿ, 2014, 60–91:

ПАПЕРНЫЙ 2006

Паперный В. З., Культура Два, 2-е изд., Москва, «Новое лит. обозрение», 2006.

Էլեկտրոնային հղումներ

МИКАЭЛЯН 2016

Микаэлян К., Мы призываем не допустить постройку “Народного дома” по проекту академика Таманова // Новое время, 24 марта 2016: <http://www.nv.am/kultura/49596-2016-03-24-06-19-24> (24.03.2016).

ХАН-МАГОМЕДОВ 2016

Хан-Магомедов С., Архитектура советского авангарда, кн. 2, гл. 4.5 // Конкурс на проект Дворца Советов (1931–1933): http://www.alyoshin.ru/Files/publika/khan_archi/khan_archi_2_085.html (27.06.2016).

*Լևոն Ամայկովիչ Աբրամյան, ԿԼԵՆ-ԿՈՐՐ. ՆԱՆ ՐԱ
Ինստիտուտ արխեոլոգիայի և էթնոգրաֆիայի*

НАРОДНЫЙ ДОМ ТАМАНЯНА: МИФОЛОГИЯ, ИДЕОЛОГИЯ, АРХИТЕКТУРА

Ключевые слова: Таманян, Нардом, конструктивизм, «Культура Один», «Культура Два», сталинская архитектура, национальная архитектура, праздничный парад.

На примере Нардома (Народного дома) Таманяна, в будущем Театра оперы и балета, обсуждаются представления архитектора о мистической связи места с его историко-культурными корнями. Таманян был убежден, что там, где он намеревался построить Нардом, две тысячи лет назад «действовал» языческий храм песни. Его целью было построить советский храм песни и танца (оперы и балета), созвучный с предполагаемым языческим прототипом, точно на том же месте. Причем он представлял свой Нардом как сплав средневекового армянского храма Звартноц и древнеримского Колизея. Нардом должен был состоять из двух частей – зимней (закрытой) и летней (открытой), которые должны были иметь общую сцену и разделяться или соединяться перегородкой – поднимающимся и опускающимся железным занавесом. Оппоненты Таманяна, молодые пролетарские архитекторы, считали Нардом анахронизмом, не отвечающим современным требованиям пролетариата. Нардом Таманяна, как и конструктивистские представления его оппонентов обсуждаются в рамках моделей «Культура Один» и «Культура Два», предложенных Владимиром Паперным. В отличие от отрицавшей прошлое постреволюционной «Культуры Один», «Культуре Два», сменившей ее в начале 1930-х, была свойственна именно оглядка на прошлое в поисках имперских образцов. В статье выявляется своеобразная «Культура Два», созданная Таманяном, которая соединяла классицизм со средневековой армянской церковной архитектурой. Обсуждается также многослойный мифологический и архетипический контекст воображаемого Таманяном храма.

*Dr. Levon H. Abrahamian, Corresponding Member of NAS RA
Institute of Archaeology and Ethnography*

TAMANYAN'S PEOPLE'S HOUSE: MYTHOLOGY, IDEOLOGY, AND ARCHITECTURE

Keywords: Tamanyan, People's House, constructivism, Culture One, Culture Two, Stalin-epoch architecture, national architecture, festival parades.

Using the case of Tamanyan's People's House, the future Theater of Opera and Ballet, the article presents the architect's perception of a mystic link between a place and its historical and cultural roots. Tamanyan was convinced that at the spot where he planned to build his People's House, a pagan temple of song was located. He aimed at constructing a Soviet temple of song and dance (opera and ballet) which would correlate with the supposed pagan prototype and would be built at the very same spot. The People's House he envisioned as a combination of the Armenian medieval temple Zvartnots and the Roman Coliseum. The People's House was planned to consist of two sections, the winter (closed) and summer (open) ones, which would have a common stage and would be separated or united by a partition—the rising and dropping iron curtain. Tamanyan's opponents – the Young Proletarian Architects, considered his People's House an anachronism which did not face the current demands of the proletariat. Tamanyan's People's House, as well as the constructivist concepts of his opponents are discussed in the frames of the Culture One and Culture Two models proposed by Vladimir Papernyi. In contrast to the post-revolutionary Culture One which denied the past, the Culture Two that replaced it in the beginning of the 1930s, was characteristic for its looking back into the past for imperial patterns. In the article, the specific Culture Two is discussed created by Tamanyan. It combined classicism with the medieval Armenian church architecture. The article discusses also the multilayer mythological and archetypal context of the temple imagined by Tamanyan.

ՅԵՂԻՆԱԿՆԵՐ

Աբրահամյան Լեոն Հմայակի

ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Արդիականության ազգաբանության բաժնի վարիչ

Աղանյան Թորգոմ Գրիգորի

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Ազգագրության բաժնի գիտաշխատող

Ամիրխանյան Անժելա Վազգենի

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Ազգագրության բաժնի գիտաշխատող

Անտոնյան Յուլիա Յուրիի

պարմական գիտությունների թեկնածու,
Երևանի պետական համալսարանի Մշակութաբանության ամբիոնի դոցենտ

Առաքելյան Սիրանուշ Շաքարի

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեքստաբանության բաժնի գիտաշխատող

Բորոխյան Արսեն Ալեքսանդրի

պարմական գիտությունների թեկնածու,
ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի փոխնախագահ

Գրիգորյան Գարեգին Ավագի

Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Ազգագրության բաժնի ավագ լաբորանտ

Դավալյան Տորք Սամվելի

բանասիրական գիտությունների թեկնածու,
ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեսության և պարմության բաժնի վարիչ

Երանոսյան Արգամ Ալեքսանի

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Արդիականության ազգաբանության բաժնի գիտաշխատող

Խենցյան Մարինե Հայկի

բանասիրական գիտությունների թեկնածու,
ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեսության և պարմության բաժնի ավագ գիտաշխատող

Հայրապետյան Թամար Լազարի

բանասիրական գիտությունների դոկտոր,
ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեքստաբանության բաժնի վարիչ

Հարությունյան Համֆիլ Թեյմանի

Երևանի պետական համալսարանի Հնագիտության և ազգաբանության ամբիոնի դասախոս, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Ազգագրության բաժնի գիտաշխատող

Ղռեջյան Լուսինե Խաչատուրի

քանասիրական գիրությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանասիրության տնտեսության և պատմության բաժնի գիրաշխատող

Մադաթյան Վարդիթեր Օսիկի

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Ազգագրության բաժնի ավագ լաբորանտ

Մարության Հարություն Տիրանի

պատմական գիտությունների դոկտոր,
ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի
Արդիականության ազգաբանության բաժնի գլխավոր գիրաշխատող,
Հայոց Ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտի տնօրեն

Մելիքյան Գոհար Էդուարդի

քանասիրական գիրությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանասիրության տնտեսության և պատմության բաժնի ավագ գիրաշխատող

Չոլաքեան Յակոբ Մարտայի

պատմական գիրությունների դոկտոր, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանասիրության տնտեսության և պատմության բաժնի գլխավոր գիրաշխատող

Սարգսյան Արմեն Շավարշի

քանասիրական գիրությունների դոկտոր, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանասիրության տնտեսության և պատմության բաժնի առաջատար գիրաշխատող

Սիմոնյան Լիլիթ Դիմիտրիի

պատմական գիրությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի արխիվի վարիչ

Ստեփանյան Գոհար Յուրիի

պատմական գիրությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Արդիականության ազգաբանության բաժնի ավագ գիրաշխատող

Վարդանյան Սերգեյ Գագիկի

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի
Բանասիրության տնտեսության և պատմության բաժնի գիրաշխատող

СОДЕРЖАНИЕ

I. МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ	7
<i>Л. А. Абрамян</i> Народный дом Таманяна: мифология, идеология, архитектура	8
<i>А. А. Бобохян</i> Каткар-вишапакар: спустя сто лет после Ерванда Лалаяна	20
<i>Л. Д. Симомян</i> Святыни Восточной Армении в конце 17-го в. по карте Еремии Кёмюрчяна и поэме Товмы Ванандеци «Поэтическое слово о святых местах земли армянской»	36
<i>Т. С. Далалян</i> Происхождение и использование музыкальных инструментов согласно легенде, переданной Варданом Айгекци и Ованесом Плужом	48
II. ПОЛЕВЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ	61
<i>А. М. Чолакян</i> Народные музыкальные инструменты армянонаселенных районов Антиоха	62
<i>А. Т. Марутян</i> Трансформация некоторых традиций ремесленничества в Тавуше (по материалам городов Иджеван и Дилижан)	75
<i>А. А. Ераносян</i> Этнографическое исследование армянских генеалогических древ: память и визуальный дискурс поколений	85
<i>А. Т. Арутюнян</i> Молоко и молочные продукты в народной медицине армян	93
<i>А. В. Амирханян</i> Традиция изготовления маринадов и солений из диких трав в областях Лори и Тавуш (по материалам этнографических полевых исследований)	104
<i>Г. А. Григорян</i> Элементы взаимопомощи в тавушских пограничных селах	114
<i>Т. Г. Аганян</i> Проблемы сохранения культурных традиций и вопросы культурной экологии в Гюмри после землетрясения	123
<i>Г. Ю. Степанян</i> Шестимесячный период исключительно грудного вскармливания как переходный этап в жизни матери и младенца	131
<i>Ю. Ю. Антонян</i> «Недостатка в хачкаворах в Армении нет»: институт хачкавора в современной Армении	142
<i>Л. Х. Креджан</i> Современное состояние фольклорно-этнографической культуры бассейна озера Севан (согласно полевым наблюдениям за 2008–2015 гг.)	154

III. ТЕКСТОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ	165
<i>С. Ш. Аракелян</i>	
Проклятия и благословения в труде Степаноса Орбеяна «История области Сисакан»	166
<i>А. Ш. Саркисян</i>	
Отражение элементов народного похоронного обряда в армянских анекдотах	177
<i>М. А. Хемчян</i>	
Эпизод вмешательства Бога в сюжетах армянских народных сказок	187
<i>Г. Э. Меликян</i>	
Феминный аспект сказок цикла «Умная дочь крестьянина»	199
IV. ИСТОРИЯ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ И ЭТНОГРАФИИ	209
<i>С. Г. Варданян</i>	
Из истории исследования диалекта и фольклора исламизированных амшенских армян	210
<i>Т. Л. Айрапетян</i>	
Деятельность Иосифа Орбели в сфере собирания и исследования фольклора	229
<i>В. О. Мадатян</i>	
Понятие «азг» в ряду социальных институтов: проявления «азга», родственных связей в Тавуше (19–20 вв.)	241
ТАБЛИЦЫ	257
СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ	265

CONTENTS

I. INTER-DISCIPLINARY STUDIES	7
<i>L. H. Abrahamian</i> Tamanyan's People's House: Mythology, Ideology, and Architecture	8
<i>A. A. Bobokhyan</i> Katkar-Vishapakar: One Hundred Years after Yervand Lalayan	20
<i>L. D. Simonyan</i> Sanctuaries of Eastern Armenia at the End of the 17th Century According to the Map by Yeremia Kyomyurchian and Tovma Vanandetsi's "A Poetry on the Sacral Sites of the Land of Armenians"	36
<i>T. S. Dalalyan</i> Origin and Use of Musical Instruments According to the Legend Transmitted by Vardan Aygektsi and Hovhannes Pluz	48
II. FIELDWORK STUDIES	61
<i>H. M. Tcholakian</i> The Traditional Musical Instruments of Armenian-Populated Areas of Antioch Region	62
<i>H. T. Marutyan</i> Transformation of Several Traditions of Artisanhip in Tavush (Based on the Data From Ijevan and Dilijan Cities)	75
<i>A. A. Yeranossyan</i> Ethnographic Study of Armenian Family Trees: Memory and Visual Discourse of Generations	85
<i>H. T. Harutyunyan</i> Milk and Milk Products in the Armenian Folk Medicine	93
<i>A. V. Amirkhanyan</i> Marinades and Pickles Made of Wild Herbs in Lori and Tavush Provinces (According to Field Research Materials)	104
<i>G. A. Grigoryan</i> Elements of Mutual Assistance in the Boundary-Adjacent Villages of Tavush	114
<i>T. G. Aghanyan</i> Problem of Cultural Ecology and Maintaining of Cultural Traditions in Gyumri after Earthquake	123
<i>G. Y. Stepanyan</i> The Six Months' Period of Exclusive Breastfeeding as a Transitional Phase in the Life of Mother and Infant	131
<i>Y. Y. Antonyan</i> "There is no Lack of Khachkavors in Armenia": the Khachkavor Institute in Contemporary Armenia	142
<i>L. Kh. Ghrejian</i> The Current State of the Folkloric and Ethnographic Culture of the Basin of Lake Sevan (According to the 2008–2015 Fieldwork Observations)	154

III. TEXTOLOGICAL STUDIES	165
<i>S. Sh. Arakelyan</i> The Curse and Blessing in the "History of the Province Sisakan" by Stepanos Orbelian	166
<i>A. Sh. Sargsyan</i> Ways of Expression of the Humor in the Armenian Jokes on Funeral Ceremony	177
<i>M. H. Khemchyan</i> The God Intervention Case-Episode in Armenian Folk Fairy Tales	187
<i>G. E. Melikyan</i> The Aspect of Femininity in the "Clever Farmgirl" Folktale Cycle	199
IV. HISTORY OF FOLKLORE STUDIES AND ETHNOGRAPHY	209
<i>S. G. Vardanyan</i> From the History of Study of the Dialect and Folklore of the Islamized Hamshen Armenians	210
<i>T. L. Hayrapetyan</i> Hovsep Orbeli's Activities in Collecting and Researching Folklore	229
<i>V. O. Madatyan</i> "Azg" as Lineage Organization, Manifestations of Kinship in Tavush (19 th –20 th Centuries)	241
TABLES	257
INFORMATION ABOUT AUTHORS	265

ՀԱԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ
ԵՒ
ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
4

Տեխնիկական քարտուղար՝ Անի Սարատիկյան
Ռուսերենի խմբագիր՝ Գայանե Հարությունյան
Անգլերենի խմբագիր՝ Հարություն Խուդանյան
Ձևավորում և էջադրում՝ Արթուր Հարությունյան

ISBN 978-9939-886-13-8

9 789939 886138